

726.8.04(=411.16)(477.83/.86)"15/19"

Христина **Бойко**

кандидат архітектури, доцент
кафедра дизайну та основ
архітектури
Національний університет
«Львівська політехніка»

Типологія та художні особливості зооморфних мотивів у декорванні мацев Східної Галичини XVI – першої третини XX ст.

Анотація. Оригінальність та традиційність, що є характерними рисами мистецтва єврейських надгробків, вирізняються багатством декору і різноманітністю символіки. Вивчення та дослідження меморіальної пластики давніх єврейських кладовищ Східної Галичини відкриває величезний пласт єврейського мистецтва, як складової поліетнічної культури України, яке досі залишається маловивченим та малодослідженим. Зооморфні мотиви використовувались в усіх видах єврейського мистецтва: у стінописі дерев'яних синагог, мозаїках, фресках та розписах мурованих синагог, у декорі Арон-Кодешів, синагогальних ханукіях, амудах, мезузах, в оформленні титульних листів рукописів та друкованих видань, молитовниках, пінкасах, ктубот, мізрахах, торашилдах, тора-мантлах, кетерах, капоретах, парохетах, свічниках, витинанках до свят, святковому обрядовому та посуді для приготування кошерних страв, начинні та інших ритуальних виробів з бронзи та срібла, ювелірних виробів. В оздобленні побутових і сакральних предметів єврейської культури неодмінно присутні зображення тварин як метафоричних втілень образу Бога.

Стаття ґрунтується на матеріалах натурних досліджень автора. У статті розглянуто тлумачення символів згідно єврейської релігійної, культурної та мистецької традицій, які відображали уявлення євреїв про життя та смерть, ґрунтовно досліджено окремі приклади різьбленого декору, проаналізовані та описані особливості композиційних прийомів та специфіка їх пластичного зображення на фасадах давніх мацев досліджуваного регіону. Тема надзвичайно цікава та багатообіцяюча,

вимагає проведення подальших натурних досліджень та ретельного наукового опрацювання матеріалу.

Ключові слова: багатоелементна композиція, зооморфний мотив, мацева, каменерізне мистецтво, пластика, символ, зображення, декор.

Зооморфні мотиви – одні з ключових у декорванні мацев Східної Галичини XVI – першої третини XX ст. Цієї тематики у своїх мистецтвознавчих працях торкалися: Х. Бойко [1;2], Н. Левкович [5], Б. Хаймович [10; 14], І. Сергеева [9], Є. Шейніна [12], С. Юдовін, М. Малкін [13], Д. Гоберман [4], Ю. Ходорковський [11], Б. Наркіс [6], Ф. Петрякова [7], М. Вольпе [3].

Зображення тварин мають не тільки декоративне значення, а й глибоке символічне навантаження, здебільшого відтворюючи алегоричною мовою те, чого не можна було показати, – людину, біблійну легенду, важливі події з життя громади [9, с. 55]. У біблійних текстах [8] їх різновидів нараховується не менше п'ятнадцяти десятків (сарана, цвіркун, стрибунець, кажан, щур, ящірка, борсук, ласиця, верблюд, заєць, свиня, чапля, одуд, орел, морський орел, шуліка, струсь, сокіл, ворон (крук), пугач, морська чайка, яструб, сова, баклан, сич, пелікан, ко(і)бець, єгипетський стерв'як, чорногуз, рибалка [8, Левіт 11:1-47, с. 111-112]; вівця (ягня), цап (козеня), корова (теля), сарна, осел, бугай, буйвол, віл, борсук, баран, кінь, лев, бичок, горлиця, голуб (голубеня), перепелиця, олень, жаба, комар, муха, змія (гадюка) [8, с. 3-177.]), причому частина з них не є ідентифікованими (анака, коах, летаа, хомет, тіншамет [8, Левіт 11:1-47, с. 111-112]), а також вони умовно поділені на чистих і нечистих тварин. У текстах Тори та Талмуду доволі часто звертаються до передавання характеристик за допомогою порівняння людей з тваринами. Наприклад, Яків, благословляючи своїх дітей, вдається до таких порівнянь: «Левеня – Юда. Ти, мій сину, здобиччю зріс угору. Причаївся, немов левище, принишкнув, наче левиця: хто його сполошить?; Іссахар – осел костистий, що між кошарами розлігся; Нехай буде Дан гадюкою при дорозі, зміюкою на стежці; вона кусає коня в ногу, і падає його вершник навznak; Нафталі – лань бистронога, що родить гарні оленята; Веніамин – вовк хижий: вранці він здобич пожирає, а ввечері нагробане ділить... Всі вони – це дванадцять поколінь Ізраїля,

і це те, про що говорив до них їхній батько, коли благословив їх; а благословив він їх кожного благословенням, яке кожному личило» [8, Буття 49:3-27, с. 55].

Усі зооморфні мотиви, що використовувалися для оздоблення мацев, варто розділити на окремі групи для подальшого опису: дикі та свійські тварини, химерні істоти, птахи, риби, плазуни, комахи. Кожна така група містить тлумачення символів і аналіз особливостей їх застосування в каменерізному мистецтві давніх юдейських надгробків на території Галичини досліджуваного періоду.

Дикі та свійські тварини. Ведмідь. Від XIX ст. виступає у трьох варіантах: поодинокі в контексті дерева (обіймає дерево чи гілку або стоїть поряд з деревом; два ведмеді несуть винні грона; прив'язаний до ланцюга ведмідь. Символізує: доброту, силу, ніжні материнські почуття (ведмедиця); імена Бер (на ідиш), Дов (на івриті); єврейський народ, який шукає насолоду у вивченні Тори. Зустрічається зображення двох-трьох однакових фігур ведмедів, що рухаються в одному напрямку й несуть важке виноградне гроно або плоди граната. Таке зображення пов'язане з легендою про розвідників, які повернулися з пустелі з доброю звісткою. Зображення тварин часто стилізоване, досить поширене в інших видах єврейського декоративно-прикладного мистецтва. Наприклад, у синагогальних розписах часто зустрічається сюжет з ведмедем, який лізе на дерево або сидить з плодом у лапах. У такий спосіб народні майстри в алегоричному зображенні передавали солодкість споживання плодів Дерева життя, які асоціюються з Торою.

Лис. Може символізувати хитрість, спритність. Фігури лисиць, що стоять на чотирьох лапах, часто розташовані симетрично щодо основного композиційного акценту – корони Тори. Вівця (ягня). Зображені поодинокі фігури у складних багатоеlementних композиціях, найчастіше як стадо овець біля криниці або поряд з деревом, є символом осиротілих дітей. Символізує жіночі імена: Рахель і Ребека. Вовк. Від XVII ст. як поодинокі фігури або в парі з іншою твариною. Часто зображення вовка уподібнено до зображення лисиці, іноді лева чи ведмеда. Доволі рідкісний мотив, символ імен Зеев (на івриті) та Вулф (на ідиш). У геральдиці – символ злості та скупості [12, с. 79].

Заєць. У декоруванні мацев украй рідкісний мотив, зазвичай

зображається посеред рослин та в парі з іншими тваринами. Може символізувати: єврея в діаспорі; беззахисну, особливо богобоязливу людину; переслідуваний народ Ізраїлю; вираження чуйності, нерішучості; душу померлого посеред райського Дерева життя. Пару зайців можна спостерігати в композиціях з короною Тори. У єврейському мистецтві сцену полювання на зайця можна побачити в середньовічних єврейських рукописах, а також як елемент зооморфного декору синагогального живопису [9, с. 60]. Білка. Згідно з єврейською традицією, символізує працю з вивчення Тори: після розколювання твердої шкаралупки нагородою є солодкий плід. Білка, що тримає передніми лапками й гризе горіх мудрості символізує розумну та вчену людину.

Олень, лань, коза. Один з найпоширеніших зооморфних мотивів у мистецтві декорування мацев, олень зображався у різних контекстах і варіантах: від XVI ст. – один олень, пізніше пара двох оленів-охоронців. Образ оленя втілює красу, чарівність, граційність, любов. Може прочитуватися також як символ швидкості, легкості, сором'язливості, лякливості. Від біблійних часів втілює прагнення людини наблизитися до Бога. Символізує імена Гірш (на ідиш), Цві (на івриті) та одне з колін Ізраїлевих – коліно Нафталі [10, с. 70]. Парні фігури оленей часто фланкують домінуючий елемент композиції, спрямовані і до, і від її центру, завжди у профіль. У кам'яній різьбі яскраво виражена пластичність, динаміка, витонченість, граційність, збережені правильні пропорції фігур. Цікавою є різна інтерпретація рогів, які плавно «переходять» у інші елементи декоративного оздоблення, «вплітаються» у гілля дерев та інші рослинні мотиви, утворюючи безперервну лінію, що формує та наповнює верхню секцію мацеви. Оленят у грі зображали на мацевих дітей, а на жіночих надгробках – граційну лань, що уособлювала красу та ласку. В єврейській традиції коза також є жертвовною твариною, на яку люди символічно «перекладали» свої гріхи. Так, агнцем називали ритуальне жертвне ягня, яке вбивали за гріхи світу. У геральдиці – емблема доброти [12, с. 74, 88]. У декорі мацев голова кози зустрічається у вигляді замкового каменю або як елемент оздоблення обрамлень текстів різьблених епітафій.

Леопард, тигр. У традиційному єврейському мистецтві завж-

ди зображався у парі з оленем, орлом, левом. Улюблене джерело єврейської духовності «Піркей Авот» подарував єврейському мистецтву невичерпний сюжет: вислів Єгуди бен Тейми «Будь відважним, як тигр, і стрімким, як орел, швидким, як олень, і могутнім, як лев, виконуючи волю Отця твого небесного». Надзвичайно рідкісний сюжет у декорі мацев, проте дуже популярний мотив у декоруванні східних стін синагог.

Лев. У Східній Європі стає практично обов'язковим символом у всьому єврейському декоративно-прикладному мистецтві [9, с. 56] та є одним з найпоширеніших мотивів у мистецтві декорування мацев. У єврейській традиції лев зображався у дуже різних контекстах і варіантах: від XVI ст. – один лев, пізніше – пара служників або левів-охоронців; у русі, лежить, стоїть, виконує якусь функцію людини (наприклад, тримає сувій Тори, дзбан, кидає монетку в скарбничку, затоптує вужа, валить лапою дерево). Як найпоширеніший символ у геральдиці європейських народів, і в єврейській традиції відображає силу, могутність, хоробрість, авторитет і гідність, є месіанським мотивом. Символізує і весь народ Ізраїлю, і окрему особу померлого, ім'я якої Лейб (на ідиш) та Ар'є, Арі чи Аріель (на івриті). У юдаїзмі біблейський Юда (староєврейський Єгуда), той, що дав ім'я коліну Юди, традиційно був пов'язаний із символом лева [8, Буття 49:9, с. 55]. Основна геральдична форма – лев на задніх лапах і в профіль. На мацевах переважно як центрична одноелементна композиція: фігура лева у профіль; лише тулуб у профіль, морда у фас; лежить, сидить, стоїть на чотирьох або лише двох задніх лапах на гладкому тлі верхньої секції. Часто зустрічається симетрична статична композиція з парю левів з іншим панівним елементом як композиційним центром або значно рідше – динамічна, асиметрична, складна багатоелементна композиція, у якій лев є лише одним з елементів. У різьбі цього мотиву характерною є висока посадка голови, передавання фактури гриви й рухів лап і хвоста тварини. Каменерізи намагалися також передати глядачеві емоції тварини: від непорушної, спокійної, засмученої, з трохи нахиленою головою, сонної – до впевненої, активної, сміливої та навіть агресивної; з відкритою або закритою пащею, з відкритими або заплющеними очима. У декоративних композиціях на мацевах лев поєднується з багатьма мотивами та окремими предме-

тами, зокрема: з Короною Тори, свічниками, вазоном, Деревом життя, будинками, з іншими зооморфними мотивами, а також з'являється у жанрових сценках. Ще одним цікавим знаковим зображенням, яке можна побачити на мацехах, є два кільця, що перетинаються (одне тримає рука Бога, інше – два лева), що символізують заповіт народу Ізраїлю. Іноді майстри-різьбярі нехтували пропорціями тварини, уподібнюючи лева до леопарда або леопардоподібного лева.

Дикий бик, віл. Надзвичайно рідкісний мотив у декорванні мацев, переважно у вигляді голови тварини, фронтально від XVIII ст. Зазвичай зображався на мацехах померлих з роду Шор (з іврити – віл). У синагогальних розписах, в оформленні молитовників і рукописах відомим є сюжет поєднання зображень великого бика та риби, які рухаються назустріч один одному й утворюють єдину композицію. У торашилдах XVIII ст. дикий бик зустрічається в сюжеті з 12-ма знаками зодіаку. Кінь. У геральдичній символіці кінь поєднує риси кількох тварин: хоробрість лева, орлиний зір, силу вола, швидкість оленя, спритність лисиці. На мацехах кінь завжди зображався у профіль у різних позах, переважно парою фігур: дибки, диким, грайливим, спокійним. Може ототожнюватися з єдинорогом. Досить спрощене й примітивне стилізоване зображення коня зустрічається в сюжетах, пов'язаних з родом занять померлого. Слон – символ спокою і сили. Слона зображували із сідлом, на якому розташований образ міста. Подібний образ слона, який несе на собі місто, зберігся в геральдиці багатьох країн. Цей мотив зустрічався також як композиційний центр у розписах синагог.

Химерні (фантастичні) тварини: єдиноріг, грифон, левіафан. Химера – фантастична істота, що складається з поєднань тіл різних тварин. Крім єдинорогів, левіафанів і грифонів, дуже рідко від XVIII ст. можна розпізнати інших змішаних фантастичних істот: химерних риб з головами птахів, левоголових риб, левів з пташиними головами, биків з лев'ячими головами, напівзмій, напівриб, кіз (оленів) з риб'ячим хвостом, інші варіанти. На мацехах завжди поєднуються з іншими мотивами. Особливо цікавими є свічники, коли основу для різьки майстер-різьбяр виконує у вигляді напівриби-напівзмії. Химери також зустрічаються у декоративній обробці торашилдів XIX

ст., від XVII ст. реперезентують месіанські часи. Грифон. Символізує святість, безстрашність, лютість. На мацевих часто симетрична пара у вигляді двох служників-охоронців у поєднанні з композиційним акцентом – Короною Тори. Грифони вирізьблені в різних інтерпретаціях, з різними розмірами, формою крил і загальним контуром фігури. Ймовірно, заборона на зображення людини диктувала необхідність пошуку іншого символу для її зображення. Цією заміною став грифон – міфічне крилате чудовисько з тулубом лева і головою орла [10, с. 69]. Левіафан. У єврейській традиції та єврейському мистецтві є багатозначним символом: 1. Легендарне морське чудовисько (монстр), що символізує хаос, зло, небезпеку, які Бог повинен подолати, щоб створити упорядкований світ; 2. Месіанський символ; 3. Символізує відродження Єрусалима; 4. Один із символів свята Суккот. Зображення левіафана в Галичині найчастіше зустрічалося в розписах дерев'яних синагог XVIII ст. разом з видом на Єрусалим, також у книжках і рукописах. Зображення левіафана в синагогах народні майстри часто замінювали зображенням величезного зубастого змія. На мацевих зазвичай як риба у вигляді кола. Єдиноріг. У єврейській традиції єдиноріг зображався у різних контекстах і варіантах: одна фігура, що стоїть або лежить, у вигляді двох служників або єдинорогів-охоронців. Єдиноріг у єврейському мистецтві має багато трактувань, наприклад: 1. Символ чистоти і вірності, піднесення людського духу; 2. Гнів; 3. Жертва, жертвність. Дуже характерною є поза, в якій зображували єдинорога: у профіль, стоїть на задніх ногах з піднятими вгору передніми. Таке зображення можна охарактеризувати як "оборонна стійка", коли всі його частини тіла (підняті передні ноги й хвіст, опущена донизу голова й спрямований на супротивника ріг) налаштовані до ведення бою. У загальній іконографії єврейського декоративно-прикладного мистецтва частою є сцена боротьби лева з єдинорогом. Особливо поширений цей сюжет у розписах синагог, оскільки тварини тут зображувалися в довільних позах. У рукописних книгах такі зображення поодинокі, оскільки тут характерними були зображення згідно з геральдичною традицією [9, с. 56].

Птахи – одне з найпоширеніших символічних зображень на єврейських надгробках у Східній Європі, зокрема на Галичині. Зображення птаха тут було пов'язане з традиціями хасидиз-

му. Птахи символізували відродження життя після смерті, безсмертя. Зображення птахів поряд з Деревом життя або на гілці, що споживають фрукти з дерева, символізували душу померлого, яка потрапила у Райський сад. Відхід або смерть виражалися зображенням відлітаючого або мертвого птаха. Птах – алегорія душі людини, може позначати жінку, пташенята символізують дітей. Мотив птаха на мацеві часто пов'язаний з іменем померлої особи: жіночі – Ципора (на івриті) та Файгель (на ідиші) у перекладі – пташка; чоловіче ім'я Йона (на івриті) – голуб. Птахи були також дуже поширеним зображенням у єврейських рукописах, витинанках, мізрахах. Усі зображення птахів можна умовно розділити на групи: маленькі пташки, зграя пташок, інші птахи. Маленькі пташки, переважно без визначеного виду (найчастіше – голуби) в кам'яній різьбі мацев зустрічаються у численних контекстах і варіантах: від XVI ст. як поодинокі персонажі в композиційних схемах, від XVII ст. як два птахи-охоронці, від XIX ст. – птахи, що куштують фрукти, годують пташенят, у польоті, пташенята у гнізді, мертві пташенята. Зграя пташок ототожнюється з осиротілим потомством померлої особи.

Серед інших птахів: часто – лелека, пелікан, орел; рідше – лебідь, папуга, ворона, павич, сова. Лелека символізує акт Творення, символ праведника, краси, доброти й милосердя, особливої любові та любові до дітей, відданості, побожності. Мацеви з лелеками встановлювали на могилах хасидів (хасида з івр. – лелека) у вигляді пари лелек у поєднанні з композиційним акцентом – часто короною або свічником. Асиметричні композиції надзвичайно динамічні: наприклад, лелека, який міцно тримає в дзьобі змію, що звивається. Пелікан символізує добро, опіку, материнську любов та відданість, самопожертву, символ праведника. Традиційним є сюжет з пеліканом, який дзьобом роздирає собі груди й годує пташенят своєю плоттю. Такі композиції мають певне емоційне навантаження. Павич символізує мрію про вічне блаженство й насолоду серед небачених красот райської природи. Зображується як центральний елемент композиції, у профіль, з поверненою до глядача головою. Дуже виразно показано характерне пишне оперення птаха, зокрема крил і хвоста. Голова може бути прикрашена маленькою коронкою. Ворон – символ довголіття, сімейний

символ у Раппопортів. У геральдичній традиції – символ передбачливості та довголіття [12, с. 117]. Виступає переважно другорядним елементом, зустрічається часто в композиціях з підсвічниками.

Орел – один з найвідоміших і поширених геральдичних символів, займає особливе місце в єврейській традиції. Символізує могутність, відвагу, владу, заступництво, любов, прозорливість, легкість, Божу опіку (8, Вихід 19:4, с. 76; Второзаконня 32:11, с. 212). Орел, що тримає міцно в пазурах звіра, символізує Господню опіку над єврейським народом. Двоголовий орел – символ справедливості й милосердя, влади. Може символізувати людину, яка за земного життя піклувалася про свою батьківщину. Двоголовий орел іноді зображувався з атрибутами влади або з деталями рослинного орнаменту в пазурах, іноді поєднувався з фланкуючими по обидва боки левами, зайцями. У композиції переважно виступає об'єктом другого плану, але завжди розташований на головній осі. Часто поєднується з менорою і Короною Тори. Одно- або двоголовий, зазвичай у фронтальній позі із розпростертими крилами (від XVII ст.). Одноголовий орел зображався у різних контекстах та позах, часто в парі з левом, оленем і леопардом. Двоголовий орел – практично обов'язковий елемент оздоблення рукописних книг, торашилдів XVIII ст., синагогального декору. Зображення орлів на мацевах, як і в інших контекстах єврейського мистецтва, можуть набувати надзвичайно різних значень, оскільки каменерізи копіювали декор з оточення. Голуб – родовий символ Кікенесів, пара голубів може символізувати сімейну пару. Зустрічається зображення пари голубів, які тримають у дзьобах маленькі гілочки або листя. Голови можуть бути спрямовані до та від основного композиційного центру, підкреслюючи цим важливість центрального символу (корони, менори, Дерева життя). Символ чоловічих імен Таубе та Йона.

Риби. Символ плодючості й багатства, безтурботності, щастя, радості, пов'язаний з традицією святкування Пуриму в місяць адар, що збігається за місячним календарем із сузір'ям Риб. 1. Зображення двох риб символізують очікування приходу Месії; 2. Кільце, яке утворено трьома рибами, – давній символ вічності; 3. Символ імені Фішл. У єврейській традиції риб завжди зображували парою або по три рибини в одній компо-

зиці, поєднуючи їх головами і хвостами у форму трикутника. Цікавою є подання риб у дзеркальному відображенні, форма риби та інтерпретація луски у вигляді різних геометричних (гострокутних і лінійних малюнків), що дублюються в орнаментальному обрамленні мацев та повторюваних в інших декоративних елементах.

Плазуни та комахи. Змія – символ вічності, хитрості, мудрості, одне з найсуперечливіших творінь природи в символіці різних народів. Від XIX ст. доволі часто зустрічається на мацевях у різних контекстах, отримуючи різні значення та можливості для інтерпретацій. Є частим персонажем у різних жанрових сценках, доповнює композиції із символами передчасно обірваного життя: змія, обвита навколо зламаного дерева, яка жалить оленя або лева; у кігтях чи пащі лева, у кігтях чи дзьобі орла як уособлення сили зла, знищення та смерті. Скручена в коло змія може символізувати вічність і безсмертя. Метелик – мотив, перейнятий з християнського оточення, символізує безсмертя душі. У загальній символіці втілює людську душу, ті стадії, які вона проходить для того, щоби «відлетіти». Може означати просвітлену душу або безтурботну людину. В декорі мацев зустрічається надзвичайно рідко, переважно як другорядний поодинокий елемент складної багатоелементної композиції.

Зооморфні, рослинні, предметні мотиви, утворені на основі текстів Тори й Талмуду, біблійних метафор і алегорій, що стали символами Дванадцяти колін Ізраїлевих, народу та землі Ізраїлю у традиційному єврейському мистецтві Східної Галичини XVIII – першої третини XX ст. є панівними в каменерізному мистецтві та меморіальній пластиці мацев.

1. Архітектурні обміри та інвентаризація пам'ятників: навч. посібник / Т.М. Клименюк, Х.С. Бойко. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. 176 с.
2. Бойко К. Искусство каменной резьбы древних мацев Восточной Галиции. Символика, особенности композиционных приёмов и специфика пластических изображений. От Библии до постмодерна. Статьи по истории еврейской культуры. – М. : Книжники, 2009. С. 496-531.
3. Вольпе М. Еврейские традиции. Москва : Зебра, 2017. 144 с.
4. Гоберман Д. Еврейские надгробия на Украине и в Молдове // Ше-

- девры еврейского искусства, вып. IV. – М., 1993; История евреев на Украине и в Белоруссии. Экспедиции, Памятники. Находки. – СПб., 1994.
5. Левкович Н. Я. Декоративно-ужиткове мистецтво євреїв Східної Галичини XVIII – першої третини ХХ ст. Львів : ЛНАМ, 2016. 508 с.
 6. Наркис Б. Что такое еврейское искусство? Еврейское искусство в европейском контексте / под ред. И. Родова. Иерусалим-Москва, 2002. С. 11-24.
 7. Петрякова Ф. Єврейське музейництво Східної Галичини ХХ століття Галицька брама: Євреї Львова. 1997. № 10-11 (34-35). 28 с.
 8. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / [Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами]. Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1991 – 60 М. 324 с. П'ятикнижжя: Буття, Вихід, Левіт, Числа, Второзаконня. С. 3-177.
 9. Сергеева І. Художнє оздоблення єврейських рукописних пам'яток України кінця XVIII – першої чверті ХХ ст. История и культура евреев Левобережной Украины и Литвы. X-XX вв. Чернигов, 2001. С. 43-70.
 10. Хаймович В. История образов. Журнал «Отцы и дети». Вып. 36. Январь, 2003. Шват 5763. Москва, 2003 Иерусалим 5763. С. 68-72; Резной декор еврейских надгробий Украины. История евреев на Украине и в Белоруссии. Экспедиции, Памятники. Находки. СПб., 1994.
 11. Ходорковський Ю. Єврейські некрополі України XVI – XVIII століть. Вісник Україна-Ізраїль. №1-2/2002. С. 37-41.
 12. Шейнина Е. Энциклопедия символов Москва : АСТ; Харьков : Торсинг, 2006. 591 с. : ил.
 13. Юдовин С., Малкин М. Еврейский народный орнамент. Первая тетрадь. – Витебск, 1920.
 14. Khaimowich B. The Jewish Tombstones of the 16th – 18 th Centuries from the Eastern Province of the Polish Kingdom: Study of the Iconography and Style Genesis. Jerusalem, 2005. Vol. I, II.

ANNOTATION

Khrystyna Boyko. Typology and artistic features of zoomorphic motifs in the decorations of the mastzevahs of the Eastern Galicia XVI – the first third of the XX century. Originality and tradition, which are typical features of the art of Jewish tombstones, are rich in décor and a wide array of symbols.

The study and research of the memorial plaster of ancient Jewish cemeteries in Eastern Galicia opens a huge layer of Jewish art as a component of the polyethnic culture of Ukraine, which is still poorly understood and under investigated.

Zoomorphic motifs were used in all forms of Jewish art: on the walls of wooden synagogues, mosaics, frescoes and murals in concrete-walled synagogues, in the decor of the Aron-Kodeshi, synagogue khanukiyahs, amudas, mezuzahs, in the design of titles of manuscripts and printed works, prayer books, pinkasahs, Ktubots, Mizrachas, Thoraschildas, Torah-mantlas, Keterahs, Caporets, Parochits, Candlesticks, puzzles for holidays, festive ritual and china for making kosher dishes, utensils and other ritual items made of bronze and silver, jewelry. In the deco of household and sacred items of Jewish culture, there are always pictures of animals as metaphorical incarnations of God's image. Animals that make up a distinctive series of images carry not only a decorative value, but also a deeply symbolic load, largely reproducing in allegorical language what could not be shown – a person, a biblical legend, important events from the life of the community. Restrictions on the image of man in the second commandment of the Torah led to the formation of substitutes, where instead of the human figure in the works of art an animal is depicted that could embody the features, character, capability of a certain person.

Jewish art is permeated with symbols, because the main source of creativity are the sacred texts of the Torah, which was given by God to the people of Israel as a symbol of eternal union. The texts of the Torah and the Talmud quite often refer to the transfer of characteristics by comparing people with animals. All living creatures that swim in the water, live on earth and fly in the sky were created by God, and their presence on earth is the will of the Most High. The use of images of animals in Jewish art can be interpreted as observing the divine will and implementing the commandment to "decorate". There are at least 150 in biblical texts, some of which are not identified.

All zoomorphic motifs used to decorate matzevahs will be divided into separate groups for their further description: wild and domestic animals, chimeras (bizarre) creatures, birds, fish, reptiles, and insects.

Bear. From the XIX century appears in different ways: single in the context of a tree (hugging a tree or a branch or standing next to a tree; two bears carrying a cluster of wine, a bear on a chain). Symbolizes: kindness, strength, and tender motherly feelings (mama bear); names Ber, Dov; Jewish people who are looking for enjoyment in studying the Torah. Fox. Can symbolize trickery, agility. Figures of foxes on four paws are often placed in symmetry with the

main compositional accent – the crown of Torah. Sheep (lamb). Single figures in complex multi-element compositions, most often as a herd of sheep near a well or next to a tree, are a symbol of orphaned children. Wolf. From the XVII century, either as a single figure or in a pair with another animal. Often the image of a wolf is similar to the image of a fox, sometimes to a lion or a bear. The symbol of names, Zeev, Wolf. Hare. In decorating of matzevahs this is an extremely rare motif, usually depicted in between plants and in pairs with other animals. Deer, doe, goat. Represented in different contexts. The image of a deer embodies beauty, charm, grace, and love. It can also be read as a symbol of speed, ease, shyness, and fright. Symbolizes the names of Hirsch, Zvi, the knee of Naphtali. In the stone carvings prominent plasticity, dynamics, elegance, and gracefulness, retained the correct proportions of figures. The playing deer depicted on the children's matzevahs, and on the female tombstones – a graceful doe that embodied beauty and kindness. In Jewish tradition, the goat is also a sacrificial animal onto which people symbolically "transferred" their sins. Leopard, tiger. In traditional Jewish art has always been paired with a deer, an eagle, or a lion. Lion. In Jewish tradition, the lion was depicted in very different contexts and variations: from the XVI century – one lion, later – a pair of servants or guard lions; in motion, lying down, standing, performing a certain function of a person (for example: holds the score of the Torah, a carafe, throwing a coin into a treasure chest, trampling a snake, tipping a tree with his paw). It symbolizes both the entire people of Israel and the individual deceased, whose name is Leib, Arie, Ari, Ariel. Wild bull, ox. An extremely rare motif in the decorating of the matzevahs, usually in the form of an animal's head, frontally, from the eighteenth century. Usually depicted on the matzevahs of the dead from the lineage of Shore (from Hebrew – whale). Horse. In heraldic symbolism, the horse combines the properties of several animals: the courage of the lion, the eye sight of the eagle, the power of the ox, the speed of the deer, the agility of the fox. On matzevahs, the horse was always depicted in a side view in different poses, mostly in pairs: on hind legs, wild, playful, or calm. Can be identified with a unicorn. Elephant. Symbol of peace and strength. Chimeras (bizarre) creatures: unicorn, griffin, leviathan. Chimera is a bizarre creature consisting of combinations of body parts of different animals. On matzevahs they are always combined with other motifs. Birds. One of the most widespread symbolic images of Jewish gravestones in Galicia. The image of the bird here was associated with the traditions of Hasidism. Birds symbolized the revival of life after death, immortality. The bird - the allegory of the human soul, can denote a woman, the chicks symbolize children. The

motif of the bird on matzevahs is often associated with these names of the dead: Tsipora, Feigel, Jonah. Fish. Symbol of fertility and wealth, carelessness, happiness, joy. In the Jewish tradition, fish are always depicted in pairs or in threes in one composition, joining their heads and tails in the form of a triangle.

Reptiles and insects. Snake. The symbol of eternity, cunningness, wisdom. From the XIX century It is quite common in matzevahs in various contexts, receiving different meanings and possibilities for interpretations. Butterfly. The motif is transcended from the Christian surroundings and symbolizes the immortality of the soul.

This article is based on materials of author's field studies. The article deals with the interpretation of symbols according to Jewish religious, cultural and artistic traditions, which reflect the Jewish perspective on life and death, specific examples of carved decor were thoroughly investigated, the features of compositional techniques and the specifics of their plastic image on the facades of ancient matzevahs of the studied region were analyzed and described.

Keywords: multielement composition, zoomorphic motif, matzevah, stone carving art, plastics, symbol, image, decor.

АННОТАЦИЯ

Кристина Бойко. Типология и художественные особенности зооморфных мотивов в декорировании мацев Восточной Галиции XVI – первой трети XX в. Оригинальность и традиционность, что является характерными чертами искусства еврейских надгробий, отличаются богатством декора и разнообразием символики. Изучение и исследование мемориальной пластики древних еврейских кладбищ Восточной Галиции открывает огромный пласт еврейского искусства как составляющей полиэтнической культуры Украины, до сих пор остается малоизученным. Зооморфные мотивы использовались во всех видах еврейского искусства: в стенописи деревянных синагог, мозаиках, фресках и росписях каменных синагог, в декоре Арон-Кодеш, синагогальных ханукий, амудов, мезуз, в оформлении титульных листов рукописей и печатных изданий, молитвенниках, пинкасах, ктубот, мизрахах, торашилдах, тора-мантлах, кетерах, капоретах, парохетах, подсвечниках, праздничных вытынанках, посуде для приготовления кошерных блюд к праздникам и обрядам, утвари и других ритуальных изделиях из бронзы и серебра, ювелирных изделиях. В отделке бытовых и сакральных предметов ев-

рейской культуры непременно присутствуют изображения животных как метафорических воплощений образа Бога.

Статья основывается на материалах натуральных исследований автора. Рассмотрены толкования символов согласно еврейской религиозной, культурной и художественной традиций, которые отражали представления евреев о жизни и смерти, основательно исследованы отдельные примеры резного декора, проанализированы и описаны особенности композиционных приемов и специфика их пластического изображения на фасадах древних мацев исследуемого региона. Тема очень интересная и многообещающая, требует проведения дальнейших натуральных исследований и тщательной научной обработки материала.

Ключевые слова: многоэлементная композиция, зооморфные мотивы, мацева, камнерезное искусство, пластика, символ, изображение, декор.